

Tautinė savimonė: prasmė ir problema vyresniame mokykliniame amžiuje

Vanda Aramavičiūtė

Vilniaus universitetas

1. Tautinės savimonės ugdymo išskirtinumas. Tiek ankstesnėje, tiek dabartinėse situacijose tautinės savimonės ugdymas užima svarbią vietą mūsų gyvenime. Nors atkūrus Lietuvos nepriklausomybę tautinės savimonės slopinimas susilpnėjo, bet šiuo metu atsiranda specifinių veiksnių, ne visada pozityviai veikiančių ar net deformuojančių jos raidą. Tarp tokių veiksnių, būdingų Europos šalims, vienur akivaizdžiau reiškiasi neadekvatus požiūris į tautines vertybes, tautinis nihilizmas, tautinis menkavertiškumas, kitur – tarpusavio priešiš-kumas, nepasitikėjimas, bendravimo ir bendradarbiavimo stoka.

Antra vertus, ir Lietuva, ir kitas Europos tautas veikia globaliniai pokyčiai, pasireiškiantys įvairiose viso šiuolaikinio pasaulio srityse, o ypač ekonomikos, gamybos, komunikacijų, saugumo, imigracijos, delinkvencijos ir kt. Kaip išsamiai esamą situaciją apibūdina B. Kuzmickas, „kartu plinta kosmopolitiška kultūra, daug kur sutampanti su vadinamoju amerikietiškujimu, ardančiu ir tirpdančiu tautinę, ypač neskaitlingų tautų, tapatybę“ [5, p. 9]. Taigi ir Lietuvoje, artėjančioje prie nepriklausomybės atkūrimo dešimtmečio ir intensyviai stiprinančioje savo ryšius su Vakarais bei siekiančioje tapatumo su jais, tebelieka atvira tautinio išlikimo bei tautinio savitumo išsaugojimo

problema. Dėl to šiandien ne mažiau reikia rūpintis ir savo tautinės savimonės pažinimu, ir jos ugdymu bei saviugda.

Be to, pastarųjų nepriklausomybės metų įvykiai keičia tautinės savimonės ugdymo kryptį ir uždavinius. Pasak šiuolaikinių tyrinėtojų (B. Kuzmicko, L. Astros, Ž. Jackūno, L. Raulienės ir kt.), jei dabartis mus įpareigoja žvelgti į tautinę savimonę kaip į tautinio sąmoningumo tąsą ir plėtrą, tai ateitis vers daugiau rūpintis „lietuvių-europiečio“ savimone bei tapatybe. Tačiau suderinti šiuos abu tautinės savimonės aspektus gali būti nelengva. Taip gali atsitikti dėl to, kad „tai, kas padėjo išlaikyti tautinės tapatybės branduolį nelaisvės metais, ne visada padės mums, gręžiantis į Vakarų Europą“ [5, p. 16]. Šį procesą komplikuos ir pereinamojo laikotarpio sunkumai, ir ypač naujo gyvenimo patirties sandūra su anksčiau susidariusiais neigiamais pasaulėžiūros ar elgesio stereotipais.

Tuo remiantis **šiam straipsnyje** visų pirma norėta atskleisti tautinės savimonės esmę ir jos ryšį su asmens emociniais išgyvenimais; antra, apibūdinti kai kuriuos vyresniųjų moksleivių išgyvenimus, vienaip ar kitaip atspindinčius jų požiūrį į savo tautą. **Tyrimo metodai:** mokslinės literatūros analizė, nebaigtų sakinių testas, K. Izardo ir

B. Dodonovo emocijų tyrimo metodikos ir kt.

2. Tautinės savimonės samprata. Siekiant apibrėžti tautinę savimonę, atramos tašku galėtų būti bendra savimonės samprata. Nors savimonės problema pakliūva į įvairių mokslų akiratį ir tie mokslai įvairiai ją apibrėžia, tačiau savimonės esmė dažniausiai suvokiama kaip savotiška asmenybės introspekcija, jos susitelkimas į save pačią, savo vidinį pasaulį [10], kaip individo orientacija savyje. Per savimonę žmogus pažįsta save patį: išskiria save iš kitų pasaulio objektų, suvokia savo vietą ir paskirtį, vertina save kaip asmenybę. Galima sakyti, kas asmenybės savimonė – pats aukščiausias savęs atspindėjimo lygis, kai žmogus aiškiai ir tiksliai išsąmonina savo sugebėjimus, atskiras savybes, poelgius ir pan. [8].

Vadinasi, savimonė vienaip ar kitaip atspindi žmogaus santykį su savimi pačiu, savo individualybe. Tačiau atlikdama individo savęs pažinimo ir vertinimo funkciją, ji drauge veikia ir jo elgesį bei veiklą. Dėl to savimonė pagrįstai vadinama ir asmens aktyvumą reguliuojančiu veiksmu, ir jo tobulėjimo bei savikūros pagrindu, ir visos asmenybės raidos prielaida.

Kita vertus, kaip aukščiausia sąmonės raidos pakopa, savimonė reguliuoja ir kitus individo santykius su pasauliu. Vykdydama savo socialinę paskirtį, ji leidžia žmogui geriau suvokti savo socialinę padėtį, socialines funkcijas, socialines normas ir vertybes, socialinius vaidmenis. Suvokdamas save kaip socialinių bendrijų atstovą ir joms būdingą funkcijų atlikėją, individas geriau supranta ir savo individualybę, ir jos gyvenimo prasmę. Be to, giliau suprasdamas save patį, o ypač siekdamas save tobulinti, asmuo keičia socialinius ryšius, taip pat ir savo vietą jų sistemoje. Tad savimonė – ne vien asmenybės santykio su pačia savimi, bet ir santy-

kio su aplinkiniu pasauliu vidinė priežastis, subjektyvus jos kriterijus.

Aptardami įvairias socialinės savimonės atmainas, specialistai linkę pabrėžti socialinės padėties supratimą, suponuojantį nacionalinę ar tautinę, etninę, profesinę savimonę. Kaip savitas socialinės savimonės aspektas, tautinė savimonė susiejama su tautine tapatybe – individo buvimu ar išlikimu su ta pačia etnine bendrija, jos laikymu savo tauta, savo Tėvyne. Taip suprasta tautinė tapatybė laikoma savimonės turinio dalimi, o jos išsąmoninimas vadinamas pirmine tautinės savimonės apraiška. B. Kuzmickas pabrėžia, kad savimonė konstruoja, apibrėžia, palaiko ir ugdo tapatybę. Be savimonės tapatybė būtų tik pabira, nereflektuota ir neinterpretuota įvairių faktų visuma.

Iš to, kas pasakyta, plaukia, kad pedagoginiu požiūriu labai svarbu teisingai suvokti tautinės tapatybės išsąmoninimo esmę. Aišku, čia turėtinas galvoje savo tautos pažinimo lygis. Tačiau norint jį apibūdinti, aktualu išsiaiškinti ne tik tai, kaip konkretus asmuo suvokia savo tautos istorinę praeitį (ką tauta patyrė, nuveikė, įgijo ar prarado savo istoriniame kelyje), bet ir tai, kokią jis turi tautos dabarties ir ateities viziją (žino realią tautos būklę, vertybes, kuriomis ji grindžia savo dabartinę būtį, jos siekius, pastangas). Žodžiu, kaip individas suvokia anksčiau, dabartines ir būsimas tautos problemas, kiek mąsto apie jas, kaip vertina bei interpretuoja.

Kita vertus, tautinė savimonė nesutapatintina tik su savo tautos praeities ir dabarties pažinimu bei jos ateities įsivaizdavimu. Tautinė savimonė neatsiejama ir nuo žmogaus jausmų bei išgyvenimų, išreiškiančių jo emocinį ryšį su tauta. Taip pat ir nuo asmens nusiteikimo, pasiryžimo ir pastangų veikti savo tautos labui tam tikru būdu, leidžiančiu padidinti jos gerovę ar net aukotis.

Funkcionuodama žmonių sąmonėje ir būdama priklausoma nuo jos, tautinė savimone glaudžiai siejasi su įvairia veikla (darbine, moksline, politine, ūkine ir kt.): ir reguluoja ją ir per ją funkcionuoja, reiškiasi.

Taigi struktūriniu požiūriu tautinė savimone veikia trijų komponentų pavidalu: kognityvinio (pažintinio), emocinio ir reguliacinio (valios, elgesio). Visų šių komponentų vienovė atspindi tautinę savimonę ir kaip dinamišką procesą, ir kaip vientisą (visuminį) darinį. Šių komponentų išsiskleidimas gali liudyti tautinės savimonės lygį: aukštą, nelabai aukštą arba, priešingai, žemą ar net visai menką, neadekvatų, deformuotą.

3. Emocinio savimonės komponento reikšmė ir specifiskumas. Tačiau norint atskleisti tautinės savimonės ypatumus, būtina kuo tiksliau apibrėžti kiekvieno jos komponento vaidmenį. Manau, itin aktualu teisingai suvokti žmogaus emocinio ryšio su tauta reikšmę bei esmę. Juk tautiškumo pradai slypi ne vien žinojime, bet dažnai kyla iš giliausių žmogaus jausmų – prisirišimo, solidarumo, patriotizmo, pareigos, atsakomybės, orumo ir pan.

Siekiant išsamiau atsakyti į klausimą, koks vaidmuo tenka jausmams bei emocijoms, reikalinga aktualizuoti esmines jų savybes. Psichologų nuomone, svarbiausia emocijų savybė yra santykis su objektu. Ši santykį bene ryškiausiai parodo aplinkos daiktų, reiškinių ar situacijų vertinimas, arba jų svarbos išskyrimas. Perduodamos šiuos vertinimus išgyvenimų pavidalu, emocijos drauge atspindi ir juos sukeliančių objektų reikšmingumą ir žmogaus poreikių atitikimą. Būtent objekto savybių ryšys su individo poreikiais labiausiai lemia emocijų kokybę: kryptingumą, modalumą, intensyvumą, pastovumą, trukmę ir kt.

Šalia to, būdamos mobilesnes ir dinamiškesnės už poreikius, emocijos fiksuoja ir išorinių aplinkybių pakitimus, juos vertina ir derina su vidinėmis individo galiomis. Šitaip emocijos padeda individui susiorientuoti išoriniame ir vidiniame pasaulyje bei tuo pat metu tam tikra linkme kreipia žmogaus veiklą: vienus jo veiksmus pagreitina, kitus – pristabdo, trečius – pakoreguoja. Vienu žodžiu, be vertinimo, vykdo veiklos skatinimo, reguliavimo ar korekcijos funkciją, taigi vienai ar kitaip atlieka motyvacinio veiksmo vaidmenį. O tai įrodo, kad emocijos yra ypatinga santykio su pasauliu forma.

Aišku, ne visos emocijos užima reikšmingą vietą žmogaus motyvacinėje sferoje. Turint galvoje jų funkcinius skirtumus, veiksmingais motyvais tampa ilgalaikiai, pastovūs išgyvenimai arba jausmai, sužadinti dvasinių poreikių. Kaip emocijų forma, užimanti hierarchiškai aukščiausią padėtį, jausmai greičiau ir tiksliau leidžia žmogui iš aplinkos išskirti tuos objektus, kurie atitinka jo poreikius ir yra jam labai svarbūs, vertingi. Pasak V. Viliūno, jausmai „nukreipti į tiesiogiai poreikiams (motyvacijai) svarbius objektus, ir tuos poreikius subjektyviai išreiškia“ [9, p. 49]. O išreikšdami tokius poreikius ir aktyvindami juos patenkinančią veiklą jausmai geriau išreiškia ir patį žmogų kaip asmenybę, ir jo požiūrį į aplinkinį pasaulį.

Be abejo, ugdant tautinę savimonę, svarbu visokeriopai žadinti asmens dorovinius jausmus. Išreikšdami dorovinius poreikius, orientuojančius ne tik į savo, bet ir į kitų žmonių gerovės siekimą, doroviniai jausmai stimuliuoja tikrą ir prasmingą santykį su objektu. Apimdami daug reiškinių, susijusių su visuomenės ir asmenybės dorovinių reikmių patenkinimu, doroviniai jausmai turi išskirtinę reikšmę ne tik individo santykiams su pavieniais žmonėmis ir pa-

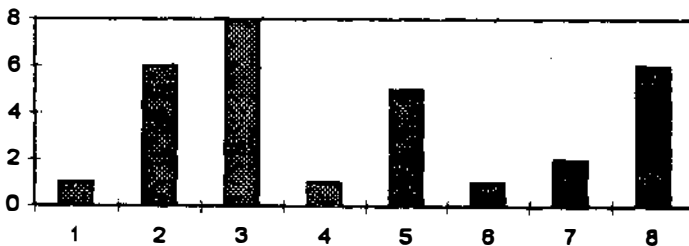
čiu savimi, bet ir su socialinėmis bendrijomis – tauta, tėvyne, valstybe. Vertindami šiuos ir kitus objektus jų naudingumo ir žalingumo matais, jie atlieka išimtinio dorovinio vertinimo mechanizmo funkciją. Kaip vaizdžiai pasakė T. Titarenka [7], jie tarsi iš vidaus peršviečia visą situaciją šviesiais ir tamsiais „gėrio“ ir „blogio“ tonais, doroviniams vertinimams suteikdami tam tikrą emocinį atspindį (pritarimo, leidimo ar draudimo, pasmerkimo ir pan.).

Kita vertus, ugdant tautinę savimonę, ypatingas dėmesys skirtinas patriotiniams jausmams, turintiems tiesioginį sąlytį su tautinėmis vertybėmis. Tikroji šių jausmų išraiška – tautos, tėvynės meilė, turinti dorovinį pobūdį. „Patriotizmas tautinę savimonę pripildo meile, kurios dinamizmas ir padaro ją gyvą jėgą“, – pabrėžia J. Girnius. „Tik tada asmens ryšys su savo tauta yra gyvas, kai asmuo ne tik žino, kam priklauso, bet ir iš tiesų „savo tautą myli“, – rašo jis toliau [1, p. 48].

Patriotizmo esmę ir jo ryšį su dora panašiai nusako ir kiti patriotinio auklėjimo žinovai. Tarp jų šiandien, be A. Maceinos, regis, reikėtų išskirti P. Maldeikį, kildinusį tėvynės meilę iš šių šaltinių: 1) iš asmens emo-

cinio suaugimo su savo kraštu; 2) iš tautinio solidarumo pajautimo ir 3) iš tautinės individualybės branginimo. Kitais žodžiais kalbant, tėvynės meilėje išvelgusį ir aukščiausią subjektyvų vertinimą, ir savęs atidavimą tam dalykui, ir nuo to neatsiejamą kūrybinį džiaugsmą. Taip pat labai pravartu įsigilinti į L. Jovaišos patriotizmo sampratą. Tautos ir tėvynės meilę jis vadina patriotizmo siela, neatskiriamai susieta su aktyvia veikla. Atsižvelgus į šių dienų situaciją, čia pabrėžiama dvejopa veikla: 1) aktyvi veikla tautos laisvei, nepriklausomybei, sutelktumui, klestėjimui stiprinti ir 2) aktyvi veikla tautos blygybėms – ekonominėms, socialinėms, teisinėms, dvasinėms ir kt. – įveikti [2].

4. X–XI klasių mokinių išgyvenimai ir jų ryšys su savo tauta. Tirdami šiuo aspektu moksleivių išgyvenimus, išskyrėme teigiamas ir neigiamas emocijas. Tyrimo metu siekta atskleisti šių emocijų kryptingumą, t. y. išsiaiškinti, kas dažniausiai jas sužadina (kokie daiktai, reiškiniai ar objektai tampa jų šaltiniais) ir kokią vietą tarp jų užima tautos bei valstybės reikalai, sunkumai ar problemos. Ištyrus 220 dešimtokų ir vienuoliktokų, buvo gauti tokie rezultatai (žr. pav.).

1. Susižavėjimas. 2. Džiaugsmas. 3. Pasitenkinimas. 4. Viltis.
5. Liūdesys. 6. Pyktis. 7. Baimė. 8. Gėda.

Pav. X–XI klasių mokinių išgyvenimų ryšio su savo tauta diagrama

Akivaizdu, kad tirtų klasių mokinių teigiami ir neigiami išgyvenimai tiesiogiai mažai siejami su tautos, kaip reikšmingos socialinės bendrijos, gyvenimu. Galima net manyti, kad tik keli iš jų džiaugiasi, kad yra lietuviai, yra patenkinti, kad gyvena Lietuvoje, sielvartauja dėl Lietuvai išskylančių sunkumų, dėl jų baiminasi ar gėdijasi.

Gauti duomenys parodė, kad vyresnieji moksleiviai gerokai dažniau išgyvena dėl atskirų žmonių – tolimesnių ir artimesnių – likimo, problemų ar elgesio. Pasirodo, kad daugiau kaip pusė tiriamųjų būna liūdna, kai kiti žmonės netinkamai elgiasi vieni su kitais: nenuoširdžiai (veidmainiauja, apkalba), neįautriai (nesistengia suprasti, užjaušti ar atjausti), nesąžiningai (apgaudinėja, meluoja), būna pikti, agresyvūs ir pan. Kai kurie iš jų sielvartauja ir dėl jų nepalankių ekonominių bei socialinių gyvenimo sąlygų (bado, tėvų netekties, didelio nusikalstamumo ir kt.).

Minėtų klasių tiriamieji taip pat dažnai piktinasi nežmonišku kitų žmonių elgesiu, vienaip ar kitaip jiems trukdančiu patenkinti savo asmeninius poreikius. Remiantis A. Maslovo poreikių hierarchija, dauguma moksleivių supyksta, kai negali įgyvendinti savo aukštesnių, arba meilės, ir emocinių ryšių, savigarbos ir pagarbos poreikių, o kalbant jų žodžiais, kai kiti asmenys pažemina jų orumą (įžeidinėja, tyčiojasi, kaltina, išduoda), kai jaučiasi nereikalingi (nesuprasti, atmesti), kai negali visiškai savęs išreikšti (jiems neleidžia ar trukdo veikti ir pan.).

Negalėdami iki galo patenkinti savo aukštesnių poreikių, moksleiviai taip pat dažnai išgyvena baimę, jaučia gėdą. Maždaug trečdalis iš jų baiminasi ir dėl kitų žmonių bei visos žmonijos egzistencinių problemų. Vyraujanti gėdos priežastis – jų pačių individualūs ypatumai. Net daugiau kaip pusė tiriamųjų prisipažino, kad jie gėdijasi kai kurių savo fizinių, psichinių ir dvasinių savy-

bių ar net turimų defektų, be abejo, kliudančių patenkinti poreikius.

Teigiamos emocijos taipogi daugiausia susijusios su kitais žmonėmis ir pačiu savimi. Skirtumas tik tas, kad šių klasių mokiniai žavėtis linkę tolimesniais žmonėmis, o džiaugtis – savimi ar savo artimaisiais. Svarbiausias susižavėjimo šaltinis – kito žmogaus asmenybė, pasižyminti tam tikrais darnos elementais (gėrio, grožio, išminties, valios, erudicijos, elegancijos ir kt.). O džiaugsmo – savęs ir kitų buvimo faktas. Priešingai nei susižavėjimo atvejais, maždaug pusė tiriamųjų džiaugiasi ir savo gyvenimu ir savimi tokiu, koks iš tikrųjų yra (savo sveikata, laime, meile, sėkme, bendravimu arba tiesiog tuo, kad gyvena ar mėgsta gyventi). Daugiau nei ketvirtadalis džiaugiasi savo artimaisiais (tėvais, giminėmis, draugais), tiksliau, jų turėjimu, nei realiais laimėjimais ar teigiamais asmenybės bruožais.

Remiantis šiais duomenimis (tyrimas tebevykdomas), galime **daryti išvadą**, kad šių dienų vyresniesiems moksleiviams labiau būdingas atsigręžimas į save, išreiškiantis jų emocinį santykį su kitais žmonėmis. O tai leidžia manyti, kad X–XI klasių tirtiems mokiniams gali labiau rūpėti savo reikalai, o ne socialiniu požiūriu platesnės problemos. Susidaro įspūdis, kad dėl šių problemų moksleiviai dažnai linkę jaudintis tiek, kiek jos susijusios su jų pačių poreikiais. Tą akivaizdžiai rodo glaudus nepatenkintų asmeniškai reikšmingų poreikių ir neigiamų emocijų ryšys.

Tarp vyresniesiems moksleiviams rūpimų socialinių problemų (siauresnių ir platesnių) itin neženkli vieta skiriama tautos bei valstybės reikalams. Tik nedidelė dalis moksleivių juos vienokiu ar kitokiu būdu išgyvena. Tai rodo jų silpną emocinį ryšį su savo tauta, o šis savo ruožtu – nepakankamai brandžią tautinę savimonę.

Literatūra

1. Girnius J. Tauta ir kultūra // Rinktiniai raštai. III. Vilnius, 1995.
2. Jovaiša L. Patriotinis auklėjimas // Hodegetika. Auklėjimo mokslas. Vilnius, 1995.
3. Jovaiša L. Pedagogikos terminai. Kaunas, 1993.
4. Krivickas V. Tautiškumas vakar ir šiandien // Metmenų laisvieji svarstymai. Vilnius, 1993.
5. Kuzmickas B., Astra L. Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė. Vilnius, 1996.
6. Reykowski J. Eksperymentalna psychologia emocji. Warszawa, 1974.
7. Titarenka A. Dorovinis rezonansas žmonių bendravime // Etikos etiudai 3. Vilnius, 1979.
8. Valickas G. Asmenybės savęs vertinimas. Vilnius, 1991.
9. Viliūnas V. Foniniai emociniai išgyvenimai // Psichologija. 16(1). Vilnius, 1997.
10. Žemaitis V. Dorovinės sąvokos. Vilnius, 1983.
11. Изард К. Эмоции человека. Москва, 1980.

Conscience nationale: le sens et le problème des écoliers de hautes classes

Résumé

Dans un article on analyse le sens et les problèmes de la conscience nationale. En s'appuyant sur les différents points de vue d'abord on donne la notion de la conscience. Ensuite on détermine le rôle spe-

cifique d'un élément affectif dans sa structure. En même temps on essaye de caractériser des émotions des écoliers de hautes classes et découvrir leur lien avec leur peuple.